

LÜTFİ PAŞA'NIN "RİSÂLE-İ SUÂL VE CEVÂB" İSİMLİ ESERİ¹

Lütfi Pasha's Work Titled Risâle-İ Suâl Ve Cevâb

Doç.Dr. Kayhan ATİK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm, Kırıkkale/Türkiye

ORCID: 0000-0002-6312-9130

ÖZET

Lütfi Paşa'nın doğum yeri ve yılı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, onun zamanına en yakın olan iki kaynaktan ve daha sonraki kaynaklarda Arnavut asıllı olduğu belirtilir. Bununla birlikte Lütfi Paşa'nın, İşkodralı, Avlonyalı, Hersekli olduğuna dair farklı bilgiler de vardır. Paşa'nın doğum tarihi de tam olarak bilinmemekle beraber; 1508lerde en az yirmi yaşında olması gereken bir saray memuriyetini ifa ettiğine göre, yaklaşık 1488 yılı civarında doğduğu tahmin edilir. Ölüm tarihi ise bir kaynaktan 1563 olarak verilirken, diğer bir kaynaktan ise Nisan 1564 günü vefat ettiği belirtilir.

Lütfi Paşa kendi eserinde, çocukluğunda, İkinci Bayezid zamanında "Harem-i Hâss" olarak alındığını ve orada uzun yıllar terbiye gördüğünü belirtir. Yavuz Sultan Selim Han tahta çıktığında, önce Çuhadarlık, sonra da elli akçe ücretle müteferrikalık, ile taşrada görevlendirilmiştir. Sonra sırasıyla, Çanşığır-başılık, Kapucu-başılık, Mîr-âlemlik makamlarında görevlendirilmiştir. Daha sonra Kastamonu sancağına, Karaman Beylerbeyliğine, Anadolu Beylerbeyliğine getirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında da vezir ve nihayet sadrazam olmuştur.

Çok yönlü bir insan olan Lütfi Paşa, çeşitli kademelerdeki idarî görevleri münasebetiyle, kazandığı tecrübelerinin neticesinde, "Asaf-nâme" (Devlet Adamlarına Öğütler) isimli eserini kaleme almıştır. Lütfi Paşa aynı zamanda komutandır. Yine kendi ifadesine göre, birçok savaşlara katılmış, bazılarını da bizzat idare etmiştir (Lütfi Paşa, 1341: 1-3). Lütfi Paşa'nın ağır basan yönü ise devlet adamlığıdır. Lütfi Paşa, devlet adamlığının yanı sıra, tarihçi, âlim ve yazardır. Tarihle ilgili, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 961 / 1553 senesine kadar geçen olayları kısa ve sade bir üslupla anlatan "Tevârih-i Âl-i Osman" isimli bir eseri vardır (Atik, 2001:5). "Tevârih-i Âl-i Osman" ve "Asaf-nâme" sinden başka dinî ilimlere ait on dokuz eseri daha vardır. Eserlerinin sekiz tanesi Türkçe, on üçü de Arapçadır.

Bu eserlerinden bir tanesi de "Risale-i Sual ve Cevab" (Sual ve Cevaplı İlm-i hal) isimli eserdir. İlm ve hal kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ilm-i hâl "davranış bilgisi" anlamına gelir. Terim olarak "inanç, ibadet, muamelat (günlük yaşayış), ahlâk konuları, zaman zaman büyük peygamberler, Hz. Peygamber'in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı" diye tanımlanabilir. Hal, davranış, tutum, tavır anlamına geldiğine göre kısaca, "durum bilgisi" anlamına gelmektedir. Yani günlük olaylar karşısında nasıl tavır alacağımıza dair bilgiler denebilir. İlmihaller, fıkıh edebiyatında ve dini geleneğimizde önemli bir yere sahiptir; çünkü bir Müslümana günlük hayatında lazım olacak pratik bilgileri özlü bir şekilde anlatmışlardır.

Biz bu çalışmada Lütfi Paşa'nın "Risale-i Sual ve Cevab" (Sual ve Cevaplı İlm-i hal) isimli eserini ortaya koymaya çalışacağız. Lütfi Paşa'nın bu eseri de diğer iki eseri olan "Tevârih-i Âl-i Osman" ve "Âsaf-nâme gibi gayet sade bir üslupla, halkın anlayacağı dille yazılmış bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Lütfi Paşa, Risâle-i Suâl ve Cevâb, İlmihal

ABSTRACT

We do not have precise information about Lütfi Pasha's birthplace and year. However, it is stated that he is of Arnavud origin in two sources closest to his time and in later sources. However, there are different information regarding that Lütfi Pasha was from Shkodra, from Avlonia and Herzegovina. Pasha's birth date is not known exactly; It is estimated that he was born around 1488s, since he was a palace official who should have been at least twenty years old in 1508. While the date of death is given as 1563 in one source, it is stated that he died on April 1564 in another source.

In his own work, Lütfi Pasha states that he was taken "Harem-i Hâss" in his childhood, during the time of Bayezid II, and he was educated there for many years. When Yavuz Sultan Selim Han came to the throne, he was assigned to the provinces first with the Çuhadarship and then as Mutefferrika with a fee of fifty coins. Later, he was assigned in the positions of Çanşığır-headpiece, Kapucu-

¹ Bu çalışma, Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi'nde, Yıl: 18, Sayı: 214, Ekim, Kayseri, 1995, yayımlanan makalenin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir

başilm, Mîr-âlemlik, respectively. Later he was brought to Kastamonu sanjak, Karaman Beylerbeyliği, Anadolu Beylerbeyliği. He became the vizier and finally the grand vizier during the time of Kanunî Sultan Süleyman.

Lütfî Paşa, who was a versatile person, wrote his work titled "Asaf-nama" (Advice to the Statesmen) as a result of the experiences he gained due to his administrative duties at various levels. Lütfî Paşa was also commander. Again, according to his own statement, he participated in many wars and directed some of them personally ((Lütfî Paşa, 1341: 1-3). Lütfî Paşa's predominant aspect is his statesmanship. He has a work titled "Tevârih-i Âl-i Osman" (Atik, 2001: 5), which tells about history, the events that passed from the establishment of the Ottoman Empire to the year 961/1553 in a short and plain style. There are nineteen more works belonging to religious sciences besides Osman" and "saf-nama." Eight of his works are in Turkish and 13 are in Arabic.

One of these works is "Risale-i Sual ve Cevab" (Sual and Answered İlm-i Hal). The ilm-i hal, which is the combination of the words ilm and hal, means "behavioral knowledge". It can be defined as the term "handbook that contains concise information about belief, worship, muâmelât (daily life), moral issues, sometimes great prophets, the life of the Prophet H.z". Since state means behavior, attitude, attitude, it briefly means "state knowledge". In other words, it can be said that information about how to take an attitude in the face of daily events. The Catechism has an important place in fiqh literature and our religious tradition because they have succinctly explained the practical knowledge that a Muslim will need in his daily life.

In this study, we will try to reveal Lütfî Paşa's work titled "Risale-i Sual ve Cevab" (Question and Answer catechism). This work of Lütfî Paşa is also written in a very simple style, such as the other two works "Tevârih-i Âl-i Osman" and "Asaf-nama", in a language that the public will understand.

Keywords: Lütfî Paşa, Risâle-i Suâl ve Cevâb, Catechism

1. GİRİŞ

Lütfî Paşa'nın nerede ve kaç yılında doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Tevârih-i Âl-i Osman (Lütfî Paşa, 1341: 1-3; Atik, 2001:5) ve Âsaf-nâme (Lütfî Paşa, 1326. 7-9) isimli eserlerinde kendi hayatını kısmen anlattığı halde doğum yeri ve tarihini vermez. Onun doğum tarihi ve yeri daha sonraki kaynaklarda da belirtilmez. Ancak, onun zamanına en yakın olan iki kaynakta ve daha sonraki kaynaklarda Arnavut asıllı olduğu belirtilir. Bununla birlikte Lütfî Paşa'nın, İşkodra'lı, Avlonya'lı, Hersek'li olduğuna dair farklı bilgiler de vardır. (Âlî, 920: Va. 364 a; Peçevi, 1283: 21; Mehmed Süreyya, 1308: 91; Şemseddin Sami, 1314: 3993; Bursalı, M.Tahir, 1342: 132; Hammer purgstell, 1330: 208; Balic, 1992: 234) Paşanın doğum tarihi de tam olarak bilinmemekle beraber, 1508lerde en az yirmi yaşında olması gereken bir saray memuriyetini ifa ettiğine göre, yaklaşık 1488 yılı civarında doğduğu tahmin edilir (Gökbilgin, 1970: 96-101). Ölüm tarihi ise bir kaynakta 1563 olarak verilirken (Mehmed Süreyya, IV, 91), diğer bir kaynakta ise (Köksal, 2017: 29-72) 13 Ramazan 971/25 Nisan 1564 günü vefat ettiği belirtilir.

Lütfî Paşa'nın kendi ifadesine göre, çocukluğunda, İkinci Bayezid (1481) zamanında "Harem-i Hâssa" alınmış ve orada uzun yıllar terbiye görmüştür (Lütfî Paşa, 1341: 1-3). Yavuz Sultan Selim Han tahta çıktığında (1512), önce Çuhadarlık,² sonra da elli akçe ücretle müteferrikalık³ ile taşrada görevlendirilmiştir. Sonra sırasıyla, Çaşnigir-başılık,⁴ Kapucu-başılık,⁵ Mîr-âlemlik,⁶ makamlarında görevlendirilmiştir. Daha sonra Kastamonu sancağına, Karaman Beylerbeyliğine, Anadolu Beylerbeyliğine getirilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında da vezir ve nihayet sadrazam olmuştur (1539) (Lütfî Paşa, 1341: 1-3; Lütfî Paşa, 1326: 7-9).

Çok yönlü bir insan olan Lütfî Paşa, çeşitli kademelerdeki idarî görevleri münasebetiyle, kazandığı tecrübelerinin neticesinde, "Asaf-nâme" (Devlet Adamlarına Öğütler) isimli eserini kaleme almıştır (Lütfî Paşa, 1326; Uğur, 1982; Tschudi, 1910: 9).

Lütfî Paşa aynı zamanda komutandır. Yine kendi ifadesine göre, birçok savaflara katılmış, bazıları da bizzat idare etmiştir (Lütfî Paşa, 1341: 1-3). Lütfî Paşa'nın ağır basan yönü ise devlet adamlığıdır.

Bu büyük devlet adamı vezirliğe geldiğinde Yüce Divan'da birçok aksaklıklar görmüş, mümkün mertebe bunları düzene sokmaya çalışmıştır. Sadrazam olunca devlet çarkındaki hataları düzeltmeye çalışmış, büyük ölçüde de muvaffak olmuştur. Bunların başında Ulak zulmünün (haberleşmedeki aksaklık) ortadan kaldırılması gelir. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman da, Ulak zulmünden

² Sarayın büyük memurlarından ve padişahların hizmetinde bulunur.

³ Padişah, vezir ve diğer devlet büyüklerinin yanında çeşitli hizmetlerde bulunur.

⁴ Sarayda sofraya hizmetlerini, yemek dağılımı, hazırlanması gibi görevleri yapan kişilerin başına denir.

⁵ Saray kapıcılarının âmiri ve büyük zabitidir.

⁶ Saray memurlarının ileri gelenlerinden birinin unvanıdır. Padişahın bayrağını taşır ve bayrak mehterlerinin âmiri idi.

şikâyetçiydiler (Lütfi Paşa, 1341: 370-373). Önceden şehzadelere ait olan ve iki ay süren sünnet düğünlerini on beş güne indirmiştir. Devletin işlerini düzene koyarak, gereksiz harcamaları da kesmiştir (Lütfi Paşa, 1326; Sehi (Edirneli), 1325: 26; Gökbilgin, 1970: 98). Bütün bu faydalı çalışmaları yapmış olmasına rağmen; kendi ifâdesine göre, bâzı münafıklar ve çekemeyenler, padişah nezdinde, aleyhinde dedikodu yapmışlardır. Lütfi Paşa da, bu kimselerin zararından emin olmak için kendi isteğiyle sadrazamlıktan ayrılmıştır (1541) (Lütfi Paşa, 1326: 8-9; Lütfi Paşa, 1341: 3, 370, 380). Daha sonra, Dimetoka'daki çiftliğine çekilmiş; bir süre sonra da İstanbul'dan izin alarak Hacc'a gitmiştir. Hac dönüşü, Dimetoka'da eserlerini yazmaya başlamıştır. Paşa'nın ölüm tarihi ve yeri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. M. Tayyip Gökbilgin'e göre en uygunu, Âlî'nin verdiği târih olan 970/1563 sıralarında Dimetoka'da ölmüş olduğudur. Ayrıca 1564 tarihi de iddia edilmektedir. (Gökbilgin, 1970: 100; Köksal, 2017: 29-72) .

Lütfi Paşa, devlet adamlığının yanı sıra, tarihçi, âlim ve yazardır. Tarihle ilgili, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 961 / 1553 senesine kadar geçen olayları kısa ve sade bir üslupla anlatan "Tevârih-i Âl-i Osman" isimli bir eseri vardır (Atik, 2001:5). "Tevârih-i Âl-i Osman" ve "Âsaf-nâme" sinden başka dinî ilimlere ait on dokuz eseri daha vardır. Eserlerinin sekiz tanesi Türkçe, on üçü de Arapçadır.

Türkçe Eserleri:

1. "Kitâb-ı Tenbihi'l-Gâfilîn ve Te'kidü'l-Gâfilîn" Dört bölümdür; birinci bölüm, Farz olunan ilim ve ilmin fazileti hakkında; ikinci bölüm iman ve İslam hakkında; üçüncü bölüm, Tevhid ve müteşabihat hakkında; dördüncü bölüm, iman bilen ve bilmeyenin hükmü hakkındadır (Köprülü, 1925: 119-150). Lütfi Paşa bu eseriyle ilgili "İcmali ve Mufassali usül-ü dîne" ait belirtiyor.
2. "Kitâb-ı Tuhfetü't-Tâlibîn". İman ve ibadetle ilgili bir eserdir.⁷
3. "Kitâb-ı Hayât-ı Ebedî". Ehl-i sünnet ve'l-cemâate, ehl-i hevâ ve elfâz-ı küfürle ilgili eserdir.⁸
4. "Risâle-i Suâl ve Cevâb" Soru ve cevap şeklinde sade bir dille yazılmış bir ilm-i haldir.⁹
5. "Risâle-i Niyet" Önemli meselelere ait bir eserdir.
6. "Umûr-ı Mühimmât" Tıbbâ aittir.
7. "Tevârih-i Âl-i Osman" Başlangıçtan 1553 e kadar Osmanlı tarihidir.¹⁰
8. "Âsaf-nâme" Vezir kitabı veya devlet adamlarına öğütler mahiyetinde bir eserdir.¹¹

Arapça Eserleri:

1. "Kitâb-ı Zübdetü'l-Mesâyil fi'l-i'tikâdât ve'l- ibâdât."¹²
2. "Kitâbu'l-Kunûz fi Letâyifi'r-Rumûz fi'l-Ehâdisi'l- Erba'în"¹³
3. "Risâle fi Tashîhi'n-Niyeti ve'l-'Ameli bihâ."
4. "Risâle fi Takriri'l-Ervâh Eyne Tasiru İzâ Uhricu min Haze'l-Ecsâd."
5. "Risâle fi Takriri men Ehabbe Likâe ve men Kerihêhû."
6. "Risâle fi Takriri's-Şühedâi vemâ Yeteallaku bi Umûri'l-Âhireti."
7. "Risâle fi Hasâisi ehli's-Sünneti ve'l-Cemâati vefi beyâni ehli'l-ehvâi ve'd-Dalâleti."
8. "Risâle fi Tashîhi Salâti'l-Cum'ati vemâ Yete'allaku bihâ mine'l-fedaili ve'l-Âdâb."
9. "Risâle fi Beyâni Duhuli'l-Hammâm vemâ Yete'allaku bihâ vel'ihtidâb ve Taklimi'l-Ezafir."
10. "Risâle fi Beyâni Metâ Yenkatu'u ma'rifete'l-'Abdi mine'n-Nâs inde Haleti'l-Mevt ve fi't-Tevbeti ve Beyânihâ ve fi't-Tâibi men Hüve."
11. "Risâle fi Takriri's-Saydi ve'z-Zebayih ve fimâ yehillü ve mâlâ Yehillü"
12. "Risâle fi Beyâni't-Tedâvi ve'l-Mesâib ve Telkini'l- Meyyiti vemâ Yestehibbu mine'l-Ehvâli'l-Muhtazarın 'İnde'l-Mevt."

⁷ Lütfi Paşa Tuhfe'tü-Talibin, Süleymaniye Ktb. Fatih Bölümü No:1507

⁸ Lütfi Paşa Kitab-ı Hayat-ı Ebedi, Süleymaniye Ktb. Hacı Mahmut Ef. Bölümü No:1524

⁹ Kayhan Atik, "Lütfi Paşa'nın Risale-i Sual ve Cevab İsimli Eseri", Eriyes Dergisi, Kayseri, Ekim 1995, sayı 214,6-9.

¹⁰ Kayhan Atik, (2001), Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Ankara

¹¹ Lütfi Paşa, Âsaf-nâme, Haz. Ahmet Uğur, Ank. 1982; Vezir Lütfi Paşa, Âsaf-nâme, (Devlet Adamlarına Öğütler) Yurdocağı Yayınları Nu. 1, Ank. 1977.

¹² Lütfi Paşa Kitab-ı Zübdetü'l-Mesail Fil-İtikadat vel-İbadat, Beyazıt devlet Ktb.No:1985; Burdur İl Halk Kütüphanesi, no. 2212/02.

¹³ Lütfi Paşa Kitab-ı Kunuz fi Letayifi'r-Rumuz fil-Ehadi'sil-Erbain, Süleymaniye Ktb. Pertev Paşa Bölümü No:90.

13. "Risâle fi Beyani Ef'âlî'l-'ibâd ve Yu'annâ bihi'l- İhtiyârî'l-Cüz'i." ¹⁴

Lütfi Paşa'nın bu eserlerinden başka, Sultan I. Ahmed devrinde Müezzîn-zâde tarafından açıklamaları yapılan, "Kânun-nâme" adlı bir siyasi eserin olduğu zannediliyor.¹⁵ Ayrıca, "Halasetü'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme" adlı müçtehit imamlardan ve içtihatlarından bahseden bir eseri daha vardır.¹⁶ Saltuk-nâme isimli bir eserden de bahsedilirse de araştırmalar bu eserin Seyyid Lokman'a ait olduğunu ortaya koymuştur(Hammer, 1330: 352; Köprülü, 1925: 119-150).

Ayrıca Tevârih-i Âl-i Osman da ismi geçmeyen "Risâle-i Fırak-ı Dâlle" ¹⁷ isimli bir eseri daha vardır. Lütfi Paşa'nın eserlerinin en önemlisi, "Tevârih-i Âl-i Osman" ve "Âsaf-nâme" isimli eserleridir.

Lütfi Paşa'nın "Risâle-i Suâl ve Cevâb" isimli küçük risalesi, ise gayet samimi ve sade bir dille, yazılmış bir ilmihaldir. " sevgili kardeşlerim, hangi meseleleri bilmek lazım ve gereklidir" diye söze başlamıştır. Çok kısa bir şekilde Müslümanın mutlaka bilmesi gereken konuları soru sorup, cevabını vererek anlatmıştır. Yani günlük olaylar karşısında nasıl tavır alacağımıza dair bilgiler denebilir. Mesela, "eğer sana kimin kulusun diye sorarlarsa, Allah'ın kuluyum diye cevap ver." Daha sonra ne zamandan beri Müslümansın, Kâlû Belâ nedir, hangi millettensin, kimin zürriyetindensin, kimin ümmetisin, rabbın kimdir, peygamberin kimdir, iman nedir, iman kaç nesneye ayrılır, Allah'ın sıfatları nelerdir, abdestin farzları, sünnetleri kaçtır gibi sorular sorarak cevaplarını da vermiştir.

İlm ve hal kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ilm-i hâl "davranış bilgisi" anlamına gelir. Terim olarak "inanç, ibadet, muâmelât (günlük yaşayış), ahlâk konuları, zaman zaman büyük peygamberler, H.z Peygamber'in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı" diye tanımlanabilir. Hal, davranış, tutum, tavır anlamına geldiğine göre kısaca, "durum bilgisi" anlamına gelmektedir. Yani günlük olaylar karşısında nasıl tavır alacağımıza dair bilgiler denebilir. İlmihaller, fıkıh edebiyatında ve dini geleneğimizde önemli bir yere sahiptir; çünkü bir Müslümana günlük hayatında lazım olacak pratik bilgileri özlü bir şekilde anlatmışlardır (Kelpetin Arpağuş, 2000: 139-141; Kahraman, 2014: 147-172).

İlmihal kavramını ilk olarak İmam Muhammed eş-Şeybanî'nin (v. 189/805) Kitâbu'l-kesb adlı risâlesinde görmekteyiz. "Şeybânî burada ilm-i hali, kişinin içinde bulunduğu durumda kendisine gerekli olan yükümlülükleri yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu bilgi olarak tanımlamaktadır. Örnek olarak ise şunları belirtir. Ticaret yapacak bir Müslümanın fâizden ve fasit akitlerden kaçınacak kadar ilim öğrenmesi; zengin bir Müslümanın zekât ahkâmını bilecek kadar, hacca gidecek kimsenin haccını sahih bir şekilde eda edecek kadar bilgi edinmesi onun "halinin bilgisi"dir ve bu kadarını öğrenmek kendisine farzdır" (Kelpetin Arpağuş, 2000: 139-141).

Kavramın ilk defa kullanılışı Şeybanî'ye kadar gitse de bir yazım türünün adı olarak ilmihal, Osmanlı döneminde tahminen XVI. ve XVII. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde Türkçe ilmihal eserleri kaleme alınmaya başlanmış olup "İlmihal" kelimesinin bir kitap ismi olarak ilk defa XVI. yüzyıldan sonra yazıldığı düşünülen Mızraklı İlmihalde kullanıldığı düşünülmektedir(Kelpetin Arpağuş, 2000: 139-141; Kahraman, 2014: 147-172). Lütfi Paşa'nın eseri de bu dönemin ilk eserlerinden sayılabilir.

İlmihal yazım türü ilk defa Osmanlılar döneminde ifade edilmeye başlansa da içerik olarak daha erken dönemlerden itibaren pek çok ilmihal yazılmıştır. Eserlerinde ilmihal kelimesine yer verenlerden İmam Maturidi (v. 333/944) *Fıkhu'l-ekber* adlı eserinde, İmam Zernûcî (v. 620/1223) ise *Ta'lîmü'l-müteallim* adlı kitabında bu kavramı Şeybânî ile aynı anlamda kullanmışlardır. İçinde ilmihal kelimesi geçmese de mahiyet ve içerik olarak ilmihal sayılabilecek eserlerden oluşan zengin

¹⁴ Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, 3-4.

¹⁵ Kâtip Çelebi, (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, Keşfu'z-Zünun 'an Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünun, İstanbul,1971, II, 1314; Osman-zâde Tâib, Ahmet, Hadikatü'l-Vüzera, D. Robischon. Freiburg, 1969, 27; Evliya Çelebi, Mehmed Zilli ibn. Derviş, Seyahat-nâme İst. 1314, IV, 245; Bursalı M. Tahir, (1342), Osmanlı Müellifleri, İstanbul, III.133.

¹⁶ B. İsmail Paşa, Hediyyetü'l-'Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, İst. 1955, II, 238; B.M. Tahir, III, 133; Hayreddin ez-Zirikli, el-A'lâm Kamusu Teracimü li Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisai mine'l-'Arabi ve'l-Müsta'ribin ve'l-Müsteşrikîn, Beyrut 1389, VI, 108. Lütfi Paşa Halasu'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme, Süleymaniye Ktb. Yenicami Bölümü No:1182; İsmet Arıbalı Halasu'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme, Ankara, 1978, Basılmamış Mezuniyet Tezi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktb. No:20065; Ahmet Uğur, Lütfi Paşa'nın Halasu'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nin tertiplendiği 28-30 Mayıs 1981 tarihleri arasında Erzurum'da yapılan Hicret Kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur.

¹⁷ Süleymaniye, Ayasofya, 2195, vr. 110-123.

bir edebiyat meydana gelmiştir. İlmihal kelimesini kullanarak eser yazma ve bu usulü devam ettiren Türkler olmuştur. Arap ülkelerinde bu ihtiyacı karşılamak için ilmihal yerine genellikle *ez-Zarûrâtu'd-diniyye* adlı kitaplar telif edilmiştir (Kelpetin Arpaguş, 2000: 139-141; Kahraman, 2014: 147-172). Günümüzde ise ilmihal tarihi ve ilmihallerle ilgili birçok çalışma da yapılmıştır (Okumuş, 2007: 53-65; Kelpetin Arpaguş, 2000: 139-141; Kahraman, 2014: 147-172). Yıldırım, 2019: 30-48; Memduhoğlu, 2016: 21-49).

İlmihallerde kullanılan dil, verilen örnekler, zihniyet ve bakış açıları bakımından günümüzle yakından ilgili olmadıkları tartışılmaktadır. Hatta daha da ileri gidilerek, adeta bizi asırlar öncesine götürdüğü şeklinde eleştiriler de gelmiştir. “Okuyucusunun zihnini ve bakışlarını geçmişe, asırlar öncesine çeviren ilmihallerin sunacağı dindarlık anlayışının bugüne ait bir dindarlık olamayacağı aşikârdır. Çağın gerekleriyle ilgisi olmayan bu gibi hususlara ilmihallerde bol bol yer verilmiş olması, tekrar ifade edelim ki, bu ilmihallerin aslında ortaçağ toplumsal şart ve ihtiyaçlara göre yazılmış olan Arapça fıkıh kitaplarının, bugünün şartlarına uyarlanmaksızın, aynen Türkçe ‘ye tercüme edilmesinden kaynaklanmaktadır”. Bugün ilmihallerin gerçek İslam’ı anlatmadıkları, topluma din adına hurafe, yalan, yanlış bilgiler verdikleri için eleştiriler gelmektedir. Aslında konu bu kadar basit de değildir. Bizim toplumumuz, bir taraftan modernleşirken, diğer taraftan da dinini korumak, diniyle irtibatını sağlama almak için ilmihallere başvurma alışkanlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca bu ilmihallere karşı çıkanlar olduğu gibi bunların tam tersine ilmihalleri savunan ve halktan bazılarının bu ilmihallerle doğrudan dini bilgileri öğrendiğini ileri sürenler de vardır. Çünkü sonuçta ilmihaller toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yazılmıştır. Bazen de ilmihaller üzerinde halk inançlarının ve avamı bilginin daha etkili olduğu söylenebilir (Okumuş, 2007: 53-65).

Bizim çalışmamıza konu olan Lülfi Paşa'nın “Risale-i Sual ve Cevab” (Sual ve Cevaplı İlm-i hal) isimli eseri 16. Yüzyılın ilmihal yazım türünün ilk örneklerindedir. Risâle-i Suâl ve Cevab. “Eğer sorsalar ki” / “el-Cevab” tarzında kaleme alınmış çok muhtasar bir akait-ilmihal risalesidir. Paşa'nın bu eserinden başka iki tane daha ilmihal tarzında yazdığı eser daha vardır. Bunlar, Arapça yazdığı “Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İtikâd ve'l-İbâdât”¹⁸ ve Türkçe yazdığı “Tuhfetü't-Tâlibîn”¹⁹ adlı eserlerdir.

Lütfi Paşa'nın bu eseri de diğer iki eseri olan “Tevârih-i Âl-i Osman” ve “Âsaf-nâme gibi gayet sade bir üslupla, halkın anlayacağı dille yazılmış bir eserdir. Eserlerinin sade dili gerçekten takdire şayandır. Çünkü Harem-i Hass'da yetişen, ayrıca devletin sadrazamlık (başbakan) makamına kadar, birçok makamlarında çalışmış bir kimsenin, ayrıca eser yazacak kadar Arapçası olmasına rağmen, eserlerini bu kadar sade bir dille yazması büyük bir meziyet ve milletine karşı olan bağlılık ve sevgisinin bir belirtisidir. Aslında ilmihalleri halk okuyacağına göre, iyi bir ilmihalde bulunması gereken en önemli özelliklerden biri, ne çok basit ve kısa yazılması ne de çok uzun ve ayrıntılı olmasıdır. Çok uzun uzadıya yazılmış eserleri okumak, onlardan kendisine lazım olan meseleleri bulup çıkarmak zor bir iştir, bu konuda belki yeterince vakit bulunamayabilir. Çok kısa yazılmış eserler de ihtiyacı yeterince karşılamayabilir. Ayrıca bu eserler ağır ifadelerle yazılırsa okuyucunun işi tamamen zorlaşır. Dolayısı ile Lütfi Paşa'nın bu ilmihali gayet sade ve kısa bir şekilde yazılmış bir eserdir. Bu bakımdan müellifin bu eseri dönemi için tam ideal bir ilmihaldir diyebiliriz. Bu vesile ile bu büyük Türk devlet adamı, komutan, âlim, yazar ve tarihçiyi rahmetle anıyor, bu küçük çalışmamızın faydalı olmasını diliyoruz.

Risâle-i Suâl ve Cevab isimli küçük risalenin bilinen üç nüshası vardır. 1-Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa no. 378 (vr. 64-73). 2- Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, no. 6385 (vr. 1-6). Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. 257'de (vr. 106-110). Daha önceki çalışmamızda, (Atik, 1995: 6-9) en geniş nüsha olmasından dolayı, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa no. 378 (vr. 64-73) nüshasını kullanmıştık. Bu çalışmada da Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa no. 378 (vr. 64-73), nüshasını kullandık. Fakat ayrıca bu nüsha (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa no. 378) ile Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, no. 6385 (vr. 1-6) ve Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. 257'de (vr. 106-110) nüshalarının da edisyon kritiğini yaptık. Edisyon kritik yaparken, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. 257= MAE; Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, no. 6385= SHME, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa no. 378=

¹⁸ Lütfü Paşa, Kitab-ı Zübdet'ül-Mesail fil-İtikadat vel-İbadat, Beyazıt devlet Ktb. No:1985. Eser kapsamlı ve mukayeseli bir ilmihal niteliğindedir.

¹⁹ Lütfü Paşa, Tuhfetü't-Talibin, Süleymaniye Ktb. Fatih Bölümü No:1507.

SKAP olarak gösterdik. Eseri transkript ederken basit transkript usulü kullanılmıştır. Günümüz Türkçesine çevrilmedi, çünkü daha önce söylediğimiz gibi dili gayet sade olduğu için rahatça anlaşılabilir durumdadır.

2. RİSÂLE-İ SUÂL VE CEVÂB

Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîrn.

Elhamdüli'llâhi'l-lezî halaka'l-insâne allemehu'l-beyan. Ve's-selâtu ve's-selâmü 'âlâ seyyidinâ Muhammedin sâhibi²⁰ hayri'l-edyân ve 'âlâ 'âlihî ve sâhibihî'l²¹-lezîne beyyenü' ş²² şerây'a²³ bi 'd-delâyili ve'l-burhâni.²⁴ Emmâ [ba'd]²⁵ Allahu Te'âlâ'ya hamd idüp ve Rasûle ve âline aleyhi's-salâtü²⁶ ve's-selâme salât virdikden²⁷ sonra bu ahkar-ı zu'afâ Lütî bin Abdül-Mu'in el-mu'terifi, bi'z-zenbi ve't-taksîr, AllahüTe'âlâ günahından geçüb rahmet eylesün eydür:

- İy benüm aziz karındaşlarım nice meseleleri²⁸ her kişiye bilmek lâzım u vâcibdür.²⁹

- Eğer sana sorsalar ki, kimin kulusun?

-el-Cevab³⁰ vir ki, Allah Te'âlâ'nun kuluyun.

-Eğer sorsalar ki Müslüman mısın?

-Cevab virki, Elhamdülillah.³¹

-Eğer sorsalar ki, ne zamandan berü müslümansın?

-Cevab "Kâlû Belâ" zamanından.

-Eğer³² sorsalar ki, "Kâlû Belâ" ne dimekdür?

-el-Cevab³³ vir ki, Allahu Te'âlâ dükeli³⁴ insanı Âdem peygamber belinden çıkarub dahî anları mükellef kılup sordu ki³⁵, "Elestü birabbiküm" ya'nî ben sizün rabbiniz değil miyin? Anlar dahî 'Kâlû Belâ" didiler. Ya'nî rabbimüzsün didiler. Dahî başların secdeye kodular.³⁶

-Eğer sorsalar ki, ne milletdensin?

-el-Cevab, virki³⁷ millet-i İbrahim Halil³⁸ aleyhi's-selâm.

-Eğer sorsalar ki, kimün zürriyetisin?

-el-Cevab virki³⁹ zürriyyet-i Âdem Safiyyulah⁴⁰ aleyhi 's-selâm.

-Eğer sorsalar ki, kimün ümmetisin?

-Cevab ümmet-i Muhammed Mustafa 'aleyhi's-selâm.

-Eğer sorsalar ki, ne mezhebdensin?

²⁰ MAE, sahibu.

²¹ MAE ve SHME ve ashabihi

²² SKAP, beyyinü.

²³ SKAP, şerâyü.

²⁴ SKAP, burhânu.

²⁵ SKAP, MAE, SHME de yok.

²⁶ MAE, salat yok.

²⁷ SHME, itdükden

²⁸ MAE, SHME, vardurki iman ve İslam ve abdest ve namaz anlarile bilünür. Pes ol meseleleri.

²⁹ SHME, ba'de

³⁰ MAE, SHME, cevab.

³¹ SKAP, elhamdülillah.

³² SHME, yok.

³³ MAE, SHME, cevab.

³⁴ Bütün

³⁵ MAE, kim.

³⁶ SHME, secde kıldılar.

³⁷ SKAP, el- cevab.

³⁸ SKAP, İbrahim.

³⁹ SKAP, cevab.

⁴⁰ SHME, SKAP, safi.

-el-Cevab, virki ⁴¹ mezheb-i İmâm-ı A'zam Ebî Hanîfeyi Kûfi- rahmetu'llâhi Teâlâ.⁴² 'aleyhi.

-Eğer sorsalar ki, mezheb kaçdur?

-el-Cevab, virki ⁴³ dördür. Evvel İmâm-ı Azam, ikinci Muhammed İmâm bin İdris eş-Şâfiî, üçüncü İmâm Malik, dördüncü İmâm Ahmed bin Hanbel mezhebidür, rahmetullahi aleyhim.⁴⁴

-Eğer sorsalar ki, rabbün kimdir?

-el-Cevab vir ki, rabbüm seni ve beni yaradan Allah'dur.

-Eğer sorsalar ki, peygamberün kimdür?

-Muhammed Mustafa 'aleyhi's-selâmdür.

-Eğer sorsalar ki, dinün ne dindür?

-el-Cevab virki⁴⁵, dinüm İslâm dinidür.

-Eğer sorsalar ki, kardaşların kimdür?

-el-Cevab virki, kardaşlarım mü'minlerdür.

-Eğer sorsalar ki, kıblen ne cânibdedür? ⁴⁶

-el-Cevab virki, Ka'betu'llâhdur.⁴⁷

-Eğer sorsalar ki, imâmün kimdür?

-el-Cevab virki, Kur'ân'dur.

-Eğer imama sorsalar ki, bizüm namazımız senünle tamam olur. Senün namazun kimün ile tamam olur?

-el-Cevab virki, benim namazum şerâyit u erkân ile ⁴⁸ tamam olur ki, Hak Te'âlâ buyurmuşdur.

-Eğer sorsalar ki, biz seni pîr idindük. Sen kimi pîr idindün?

-el-Cevab virki, ben geçmiş imamları pîr idindüm ki, Hak Te'âlâ'nın buyruğıyla dahî sünnet-i Rasûlullah ile amel eylediler.

-Eğer sorsalar ki, müslümanlık nedür?

-el-Cevab virki, müslümanlık oldur ki, Hak Te'âlâ'nın⁴⁹ Kelime-i Tevhididür diyesin ya'nî Lâilâhe illallah Muhammedün Rasûlullâh. Ve beş vakit namazı kılasın. Ve zekât viresin eğer maliki⁵⁰ var ise, hac idesin ⁵¹ eger gücün yeterse. Ve Ramazan ayınun orucun tutasın.

-Eğer sorsalar ki, imân nedür?

-el-Cevab virki, imân inanmakdur kalbile ve ikrar itmekdür dilile.

-Eğer sorsalar ki, imân kaç nesneye getürmek gerek?

-el-Cevab virki, altı nesneye. Evvel Allah Teâlânun birliğine varlığına, ikinci meleklerine ki, Allah Teâlânun kullarıdır. Üçüncü kitablarına ki, Allah Te'âlâ peygamberlerine göndermişdür. Dördüncü

⁴¹ SKAP, cel-evab.

⁴² SKAP, Teâlâ yok.

⁴³ SKAP, el- cevab.

⁴⁴ SKAP, rahmetullahi aleyhim yok.

⁴⁵ SKAP, el- cevab. SKAP' ta metnin sonuna kadar el-cevab olarak yazılmıştır.

⁴⁶ MAE, canibdür; SHME, canibe.

⁴⁷ MAE, Ka'betullahadır; SHME, Ka'betullahdur

⁴⁸ MAE, SHME, erkânla.

⁴⁹ MAE, SHME, Hak Te'âlâ'nın yok.

⁵⁰ MAE, mal; SHME, malın

⁵¹ SKAP, hac idesin.

Rasûlllerine dükeli gerçektür. Beşinci kıyamet günüdür⁵² ki, olsa gerektür. Altıncı hayr, dahî şer, Allah Te'âlâdan kullarına kaderlenmişdür.

-Eğer sorsalar ki, îmân yaradılmışdır, yoksa yaradılmamışdır?

-el-Cevab vir ki, îmân Allah Te'âlâdan kullarına hidâyetdür. Ta kenduni bileler ve hidâyet- i hak yaradılmışdır demek hatâdur. Evet, iman kulun ikrârı ve kulun fi'ili dahî yaradılmışdır.

- Eğer sorsalar ki, Allah Te'âlâyı kaç sıfatla bilmek gerek ki, dükeli nâsa ol sıfatları bilmek vâcibdür?

-el-Cevab virki, Allah Te'âlâyı yedi sıfat ile bilub sıfatlaman gerek. Ol yedi sıfatları bunlardur ki, zikr olunur. Hayatdur, ya'nî Allah Te'âlâ diridür ki, ana ölmek yok. Ve biri ilimdür, ya'nî bilicidür ki, biluşi ya'nî fikirle ve endişe ile değil. Biri dahî Kelâmdür, ya'nî Hak Te'âlâ mutekellimdür. Bir kelâm ile ki ol ezelde⁵³ sıfatıdur. Semî, semi'dür, ya'nî işidicidür. Ve biri dahî Basîrdür, ya'ni görücüdür. Ve biri Mürîddür, ya' ni diledügin işleyicidür. Ve biri dahî Kudretdür, ya'ni Hak Te'âlâ Kadîrdür. Bir Kudretile ki ezelden sıfatıdur. Her kimse kim, Allah Te'âlâ'yı bu yedi sıfatıyla bilmez, ol kimsenun müslümanlığı dürüst değil, ya'nî muhakkak olamaz.⁵⁴

- Ve bir kimseye: İmânun sıfatı nedür? Diyü⁵⁵ sorsalar.

-Ya'ni îmânda zikr olunan altı nesneyi bilmezem dise kâfir olur, anı müslüman ideler,⁵⁶ müslüman olduktan sonra, eğer avratı var ise yeniden nikâh ideler ve eğer sorulan avret olsa bilmezem dise kâfire olub erine haram olub, ana Lâilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llah didüreler, dahî îmân ta'limin ideler. İmdi iy benüm azîzüm karındaşlarım çün bildünüz îmân altı nesneye kalb ile inanmak ve diliyle ikrar itmekdür. Ve Allahü Te'âlâ yi yedi sıfat ile bilmek gerek andan sonra abdest almak namaz kılmak nice olur anı bilmek gerek zira abdest ve namaz⁵⁷ zîrâ abdest almak⁵⁸ ve namaz⁵⁹ îmâna mevkûfdür.⁶⁰

-Eğer sorsalar ki, abdeste kaç farz vardur?

-el-Cevab virki,⁶¹ bizüm mezhebümüzde ki, Imam-ı Azam Ebi Hanifeyi Kufi mezhebidür. Dört farz vardur. Biri el yumakdur, dirsekleri ile.⁶² Ve biri yüzün yumak saç nihayet bulduğı yirden enegi⁶³ altına varınca. Ve biri başına mesh itmek. Ve biri iki ayakların yumak, tobuklarile bile.

-Eğer sorsalar ki, abdestin sünnetleri kaçdur?

-el-Cevab vir ki, ondur. Biri Bismillâhil-azîm ve'l-hamdülillâhi âlâ dîni'l-İslâm demek abdestün evvelinde. Ve biri üç kere ellerin yumak. Ve biri istinca itmek suyla. Ve biri istinca itmek taşile, su bulunmadığı vakitte. Ve biri ağza su virmekdür. Ve biri misvak itmekdür. Ve biri burnına su virmekdür. Ve biri başına mesh olunan su ile iki kulaklarına su virmek. Ve biri sakalın barmaklarile taramak. Ve biri farz olunan a'zânun yumasını üç kere yumakdur.

-Eğer sorsalar ki, abdesti nice almak gerek?

-el-Cevab virki, abdest almak isteyen kimesne kibleye karşı yüksek yirde oturub ve ibriki sol eline alub ve sağ avcuna su koyub iki elin üç kerre yuya. Andan sonra sağ eliyle ağzına üç kerre su vire ve burnına dahî üç kerre su virüb nefesiyle yukaru çeke, eğer oruç değilse. Ve yüzün üç kerre yuya alınandan enegi altına varınca dahî kulagun yumuşağına varınca. Ve andan üç kerre sağ kolun yuya. Ve sol

⁵² MAE, SHME, günine ki

⁵³ MAE, SHME, dahi.

⁵⁴ SHME, ya'nî muhakkak olamaz, yok.

⁵⁵ MAE, SHME, deyi.

⁵⁶ SKAP, ide.

⁵⁷ SKAP, andan sonra abdest almak namaz kılmak nice olur anı bilmek gerek zira abdest ve namaz, yok.

⁵⁸ SKAP, almak, yok.

⁵⁹ SKAP, kılmak, yok.

⁶⁰ SKAP, mevkukdur.

⁶¹ SKAP, el- cevab.

⁶² MAE, SHME, bile.

⁶³ Yanağın çeneyi örten alt kısmı.

kolun dahî üç kerre yuya. Andan mesh ide, başun dört yanından bir payına, andan baş suyuyla kulağa mesh ide. Andan taze su alub sirçe parmağınun arkasından yanıyla boynına mesh ide. Andan sağ ⁶⁴ ayağın üç kerre yuya ve sol ayağın dahî üç kerre yuya. ⁶⁵

-Eğer sorsalar ki, farz nedir? Vâcib nedir? Sünnet nedir?

-el-Cevab virki, farz oldur ki, Allah Te'âlâ buyurmuş ola. Vâcib oldur ki, delil-i zannile sabit olmuş ola. salat-ı vitr, sadaka-i fitr ve edhiye gibi ⁶⁶ Sünnet oldur ki, Rasûlu'llah 'aleyhisselâm işlemiş ola. ⁶⁷

-Eğer sana sorsalar ki, kaç vakit namaz farzdur?

-el-Cevab virki, beş vakit namaz. Biri sabah vakt ve biri öyle vakt ve biri ikinci vakt ⁶⁸ ve biri ahşam vakt ve biri yatsu vakt.

-Eğer sorsalar ki, bu beş vakt namazun içinde ve sünnetde ve nevâfilde farz olan nedir?

-el-cevap vir ki, iki rik'at namazda ya dört, ya üç rik'at namazda on iki farz vardır. Altısı namazdan öndündür ⁶⁹ ki, anlara şerâit-i namaz dirler. Biri ton ve ten ve namaz yiri pak olmak. Ve biri abdest almak. Ve biri avret olan yerleri örtmek. Ve biri namaz vakti olmak. Ve biri kibleye karşı turmak. Ve biri niyet itmektür. Ve altısı namaz içindedür ki ⁷⁰ anlar erkân-ı namazdır. Biri tekbîr-i evveldür. Ve biri namazda aru turmak. Ve biri Kur'an okumak. Ve biri rükû. Ve biri sucûd. Ve biri namazun âhirinde tahiyâtta, abdühû ve Rasûlu'hû ye değin okuyacak mikdarı oturmak.

-Eğer namazun vacipleri kaçdur deyu sorsalar?

-el-cevâb, altıdır. Biri Fatiha sûresin okuyub anunla ⁷¹ bir sûre koşmak. Ve biri iki ⁷² evvelki rek'atda tahiyât'a oturmak. Ve biri âhir ki, rik'atda tahiyâtta oturmak. Ve biri âhir ki rik'atda oturmak. ⁷³ Ettehiyyatı âhirine varınca okumak. Ve biri vitirde ⁷⁴ kunut duasın okumak. Ve biri aşikâre okuyacak yirde aşikâre okumak. Ve gizlü okuyacak yirde gizlü okumak. Ve biri ta'dîl-i erkândur.

-Eğer sorsalar ⁷⁵ ki, namazun sünnetleri kaçdur?

-el-cevâb, on ikidir. Ve biri sübhâneke ahirine varınca okumak. ⁷⁶ Ve biri Eûzu. Ve biri Bismillahirrahmanirrahim ⁷⁷ demek. Ve biri Fatiha sûresin okumak, ⁷⁸ okuduktan sonra âmin demek. Ve biri semiallahu limen hamideh demek. Ve biri rabbenâleke'l-hamd demek. Ve biri rüku'da üç kere sübhâne rabbiye'l-azîm demek. Ve biri secdede üç kerre sübhâne rabbiye'l-alâ demek. Ve biri iki evvelki rek'atde oturub' Ettehiyyât ve Rasûlu'hu okumak ⁷⁹. Ve biri âhirki iki rik'at farzda Fâtiha sûresin yalnız ⁸⁰ okumak. Biri namaz içinde olan tekbirlerdür. Ve biri selâm virmektür.

-Eğer sorsalar ki, namaz kılmağa kast iden kaç nesneye niyyet etmek gerek?

-el-Cevab virki, yalnız kılana üç niyyet gerek ⁸¹ biri nice namaz idüğüne farzını, sünnet mi, kazâ mı, edâ mı, öyle mi, ikindü mi; ikinci, Allah Teâlâ için kıldığına niyyet etmek; üçüncü, kibleye karşı yöneldiğıne niyyet itmektür. Ve eger imama iktida ⁸² idüb kılursa, imameti dahi niyyete

⁶⁴ SKAP, sağ, yok.

⁶⁵ SHME, yuya, yok.

⁶⁶ SKAP, salat-ı vitr, sadaka-i fitr ve edhiye gibi, YOK

⁶⁷ SHME, MAE, dahi emr itmiş ola.

⁶⁸ MAE, vakti.

⁶⁹ Öncedir.

⁷⁰ SHME, MAE, ki, yok.

⁷¹ SHME, anunile.

⁷² SHME, iki yok.

⁷³ SHME, oturub.

⁷⁴ SKAP, vitirde, yok.

⁷⁵ MAE, sual itselerki.

⁷⁶ SHME, sübhâneke ahirine varınca. MAE, subhanekallahümme vi bihamdik ahirine varınca.

⁷⁷ SKAP, bismillah.

⁷⁸ MAE, yok.

⁷⁹ SHME, ettehiyyatı ahirine değin; MAE, ettehiyyatı vessalavati vettayyibati ahirine varınca okumak.

⁸⁰ SHME, MAE, yok.

⁸¹ SKAP, yalnız kılana üç niyyet gerek, yok.

⁸² SHME, MAE, cemaate iktida idüb kılursa.

dahil itmek gerek.

-Eğer sorsalarki imamun niyyeti nice olur.

-el-cevâb, imâmun niyyeti münferid gibidür, imametine niyyet itmek şart degildir.

-Eğer sorsalar ki, kılacak namazun rik'atları kaç rik'at idüğüne niyyet itmek lâzım mıdır?

-el-cevap kaç rik'at idüğüne niyyet itmezse dahî caizdur.

-Eğer sorsalar ki, kılacak namazlara nice niyet ⁸³ etmek gerek?

-el-cevâb, gönlini bunun üzerine bağlayub dili dimek gerekdür ki, niyyet itdum ki, kılam Allah Te'âlâ için iş bu günün irta namazının iki rikat farzına yöneldim kibleye. Ve eğer imâma uyarsa, uydum iş bu imâma dahî dimek gerek. Ve sâir namazlar dahî bu kıyas üzeredir.⁸⁴ Hemân farza diyu niyyet idüb konulmaya belki gönüle, ya vaktile kayd oluna. Ve vitir namazını⁸⁵ rik'atı vitir deyu niyyet idüb⁸⁶ ve cum'a namazını da iki rik'at cum'a namazı diyu niyyet ide, farz vakit dimeye. Ve bayram namazı⁸⁷ diyu niyyet ide. Ve cenaze namazında ide.⁸⁸ Niyyet itdum Allah Te'âlâ için namaza⁸⁹ iş bu ölü için du'aya.⁹⁰ Ve teravîh namazında iş bu vaktün sünneti ya Teravîh diyu niyyet ide.

-Eğer sorsalar ki, vitirde okunacak dua nice du'âdur?

-el-Cevap ⁹¹ budur, ⁹² Allâhümme innâ neste'înuke ve nestağfiruke ve nestehdîk ve nü'minu bike ve netübü ileyke ve netevakkeli 'aleyke ve nüsni aleyke'l-hayra küllehû neşkuruke velâ nekfuruke ve nahle'u ve netruku men yefcuruk. Allahümme iyyâke na'büdü veleke nusallî ve nescüdü ve ileyke nes'â ve nahfidü nercü rahmeteke ve nahşâ 'azâbeke inne 'azâbeke bi'l- küffâri mülhik.⁹³ Rabbiğfir verham ve ente hayru'r-râhimin.⁹⁴

-Eğer sorsalar ki, guslün farzı kaçdur?

-el-Cevab virki, üçdür. Biri ağzına mübâlağa ile su virmek. Ve mübalağa ile burnuna su virmek. Ve biri başdan ayağa varınca cemî' endamların yumak. Şöyle ki, bir kıl dibi kuru kalmaya.

-Eğer sorsalar ki, sünnet üzere gusül itmek nice olur?

-el-Cevab virki, evvel iki elin üç kerre yuya. Andan istinca ide. Ve eğer endamında necaset varsa gidere, andan namaz için aldığı abdesti ala.⁹⁵ Ve lâkin ayakların yumaya.⁹⁶ Andan başından aşığa her endamına üçer kerre su dökü.⁹⁷ Andan ayaklarını bir pak yirde yuya müsta'mel su bulaşmaya. Ve eğer gusl iden⁹⁸ 'avret ise saçların çözmeyüb saçları dibine su ir görürse⁹⁹ caiz¹⁰⁰ ve eğer ir görmezse caiz değil.¹⁰¹ Saçın çözüb gusül eylesün.

-Eğer sorsalar ki, orucun şartları kaçdur?

-el-Cevab virki, dördür. Biri sudan berî olmak, ikinci yemekden berî olmak. Üçüncü cimâ'dan berî

⁸³ SKAP, nice, yok.

⁸⁴ SHME, namazın farzları dahi bu kıyas üzeredir. MAE, vesayir namazlar ve farzlar bu kıyas üzeredir.

⁸⁵ SHME, MAE, namazında üç rekat.

⁸⁶ SHME, MAE, ide.

⁸⁷ SHME, iki rekat bayram namazı; MAE, bayram namazında iki rekat bayram namazı.

⁸⁸ SHME, idekim.

⁸⁹ SHME, kılurum; MAE, namaz kılam.

⁹⁰ SHME, dua eylerem; MAE, dua idem.

⁹¹ SHME, MAE, cevap virki.

⁹² SHME, kunud duasıdır ahirine varınca; MAE, okunacak kunud duasıdır dua budur.

⁹³ MAE, okumakdur.

⁹⁴ SHME, MAE, Rabbiğfir verham ve ente hayru'r-râhimin, yok.

⁹⁵ SHME, MAE, namaz için aldığı abdest gibi abdest ala.

⁹⁶ SKAP, yuya.

⁹⁷ SKAP, dege.

⁹⁸ SKAP, güsül yok.

⁹⁹ SKAP, ergörmek, Ulaşmak.

¹⁰⁰ MAE, cayızdır.

¹⁰¹ SHME, eger mümkün olmazsa; MAE, degıldür.

olup ¹⁰² sakınmak. Dördüncü oruç için niyyet eylemekdür. Oruç haddi tan yeri ağardığı vakitden, gün tolanıncaya ¹⁰³ deşindür. Temme'l-kitâb. Allahu a'lem bi's-sevâb.¹⁰⁴

-İmâm-ı A'zam hazretleri eydür: imam olan kişiye dört sual iderler. Eğer cevâb virurse imâmeti câizdur. Ve eğer cevâb virmez ise, imâmeti câiz deşildir. Evvel sual budur ki, bu namazı senün için mi kılırsun yoksa cema'at için mi diseler?

-El Cevab, vir kim benüm için kılıram. Emmâ cema'at için dahî niyyet iderem deye.

-İkinci sual oldur ki, cema'at sana uyar, sen kime uyarsın?

-Cevab vir kim, ben Kur'âna uyaram deye.

-Üçüncü sual oldur ki, bizim imâmımız sensin, senün imâmın kimdir?

-Cevab vir kim, Muhammed Mustafa dur, deye.

-Dördüncü sual oldur ki, bizim namazımız senünle tamam olur. Senin namazın kimünle tamam olur?

-Cevab vir kim benim namazım Peygamber aleyhisselâmın sünnetiyle tamam olur. Temme,Temme,Temme,Temmet.

3. SONUÇ

Kanuni Sultan Süleyman'ın iki yıla yakın sadrazamlığını yapan Lütü Paşa, çok yönlü bir insandır. Lütü Paşa, devlet adamı, komutan, tarihçi, din âlimi ve yazardır. Paşa, çeşitli kademelerdeki idarî görevleri münasebetiyle, kazandığı tecrübelerinin neticesinde, "Asaf-nâme" (Devlet Adamlarına Öğütler) isimli siyasetnameyi; tarihle ilgili, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 961 / 1553 senesine kadar geçen olayları kısa ve sade bir üslupla anlatan "Tevârih-i Âl-i Osman" isimli bir eseri kaleme almıştır. Bu iki önemli eserinden başka dinî ilimlere ait on dokuz eseri daha vardır. Eserlerinin sekiz tanesi Türkçe, on üçü de Arapçadır.

Bu çalışmamızda Lütü Paşa'nın Türkçe eserlerinden olan "Risale-i Sual ve Cevab" (Sual ve Cevaplı İlm-i hal) isimli eserini tanıtmaya çalıştık. Risâle-i Suâl ve Cevab. "Eğer sorsalar ki" / "el-Cevab" tarzında kaleme alınmış çok muhtasar bir akaid-ilmihal risalesidir. Lütü Paşa'nın bu eseri de diğer iki eseri "Tevârih-i Âl-i Osman" ve "Âsaf-nâme gibi gayet sade bir üslupla, halkın anlayacağı dille yazılmış bir eserdir. Eserlerinin sade dili gerçekten takdire şayandır. Çünkü Harem-i Hass'da yetişen, ayrıca devletin sadrazamlık (başbakan) makamına kadar, birçok makamlarında çalışmış bir kimsenin, ayrıca eser yazacak kadar Arapçası olmasına rağmen, eserlerini bu kadar sade bir dille yazması büyük bir meziyet ve millete karşı olan bağlılık ve sevgisinin bir belirtisidir. Ayrıca onun dönemindeki yazarların (Kemal Paşa zade ve Gelibolulu Musta Ali gibi) eserlerini çok ağıdalı bir şekilde yazdıklarını düşündüğümüz zaman, Lütü Paşa'nın bu davranışı daha da önem kazanmaktadır. Aslında ilmihalleri halk okuyacağına göre, iyi bir ilmihalde bulunması gereken en önemli özellikler, basit ve kısa yazılmış olmasıdır. Çok uzun uzadıya yazılmış eserleri okumak, onlardan kendine lazım olan meseleleri bulup çıkarmak zor bir iştir. Ayrıca bu eserler ağır ifadelerle yazılırsa okuyucunun işi tamamen zorlaşır. Dolayısıyla Lütü Paşa'nın bu ilmihali gayet sade ve kısa olacak şekilde yazılmış bir eserdir. Bu bakımdan müellifin bu eseri halk için ideal bir ilmihaldir diyebiliriz.

Lütü Paşa, medresede eğitim görmemiş, Enderun'da eğitim görmüş devlet hizmetlerinin yaparken âlim ve kültürlü kişilerden istifade etmiştir. Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinin girişinde, Sultan Bâyezid zamanında henüz çocukken saraya alındığını ve Sultan Selim tahta çıkıncaya değin eğitimiyle meşgul olduğunu belirtir. "nice zaman ma'ârife sa'y olunub emekler çekildi." (Lütü Paşa, 1341: 1-3). Lütü Paşa'nın iyi bir Arapça tahsil gördüğü ve İslâmî ilimlere özellikle de fıkıh ilmine meraklı

¹⁰² MAE, beri olmak yok.

¹⁰³ SKAP, tolununcaya.

¹⁰⁴ MAE, temme'l-kitab bi avnillah'l-meliki'l-vehhab. SHME, temmet. SKAP nüshasında, temmetü'l-kitab tan sonra iman nedir, imanın sıfatı nedir gibi sorular ve cevapları vardır. Ayrıca "İmâm-ı A'zam hazretleri eydür" den itibaren sonuna kadar olan kısım, SHME, MAE, nüshalarında yoktur.

olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İslami eserlerinin çoğu fıkıhla ilgilidir. Ayrıca onun Farsça'yı da iyi bildiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın eserleri genellikle fıkıh ve kelâm ilimlerinin sahasına, itikad ve ibadet esaslarına da aittir. Paşa eserlerinde öğretici bir gaye ile özellikle Türkçe eserlerinde geniş halk kesimlerine faydalı olmayı amacıyla halkın anlayacağı sade bir dil kullanmıştır.

Lütfi Paşa'nın Risâle-i Suâl ve Cevab isimli küçük risalesi, ise gayet samimi ve sade bir dille, yazılmış bir ilmihaldir. “ sevgili kardeşlerim, hangi meseleleri bilmek lazım ve gereklidir” diye söze başlamıştır. Çok kısa bir şekilde Müslümanın mutlaka bilmesi gereken konuları soru sorup, cevabını vererek anlatmıştır. Yani günlük olaylar karşısında nasıl tavır alacağımıza dair bilgiler denebilir. Mesela, “eğer sana kimin kulusun diye sorarlarsa, Allah'ın kuluyum diye cevap ver.” Daha sonra ne zamanda beri Müslümansın, Kâlû Belâ nedir, hangi millettensin, kimin zürriyetindensin, kimin ümmetisin, rabbın kimdir, peygamberin kimdir, iman nedir, iman kaç nesneye ayrılır, Allah'ın sıfatları nelerdir, abdestin farzları, sünnetleri kaçtır gibi sorular sorarak cevaplarını da vermiştir.

Sonuç olarak ilmihallerin bilimsel değerinin olmadığı, çeşitli hurafeler içerdiği, gelişmeye ve modernleşmeye engel bir zihniyet inşa ettiği şeklindeki tartışmaları bir tarafa bırakarak, Türkiye’de ilmihaller gerçeğine baktığımızda, onların halkın hemen hemen her kesimine hitap ettiğini, onların zihniyetlerinin teşekkülünde, dini anlayışı meydana getirdiğini, dindarlıklarını beslediğini görmekteyiz. Çünkü her evde mutlaka bir İslam ilmihal kitabının olduğunu görmekteyiz. Lütfi Paşa da o günün insanının günlük dini bilgilerini canlı ve diri tutmak için, halkın gayet rahat anlayabileceği bir dilde bu küçük eseri kaleme almıştır. Bu vesile ile bu büyük Türk devlet adamı, komutan, âlim, yazar ve tarihçiyi rahmetle anıyor, bu küçük çalışmamızın faydalı olmasını diliyoruz.

KAYNAKLAR

Arıbalı, İsmet, (1978), Halasu'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme, Ankara, , Basılmamış Mezuniyet Tezi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Ktb. No:20065.

Atik, Kayhan, (1995), “Lütfi Paşa'nın Risâle-i Sual ve Cevab İsimli Eseri”, Erciyes Dergisi, Kayseri, Ekim, sayı 214, s. 6-9.

Atik, Kayhan, (2001), Lütfi Paşa ve Tevarih-i Âl-i Osman, Ankara.

Bağdatlı İsmail Paşa, (1955), Hadiyyetü'l-'Arifin Esmâ'ü'l - Müellifin Âsârü'l - Musannifin İstanbul, I-II.

Balic, İsmail, (1992), Das Un bekannte, Bosnien, Europas Brück zur İslamischen welt Von Smail Balı'c, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 234.

Bursalı M. Tahir, (1342), Osmanlı Müellifleri, İstanbul, III.

Bursalı, M.Tahir, (1342),Osmanlı Müellifleri, İstanbul, III.

Evliya Çelebi, Mehmed Zilli ibn. Derviş, (1314), Seyahat-nâme İstanbul, IV.

Gelibolu'lu Mustafa Âlî, Kitabu't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr, Kayseri Raşid Efendi Ktb. no 920, Va. 364a.

Gökbilgin, M. Tayyib, (1970), Lülfi Paşa, İ.A, İstanbul, VII.

Hacı Mahmud Efendi, no. 6385 (vr. 1-6); Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 257 (vr.106-110).

Hammer Purgstall, Baron Joseph von, (1330),Terc. Mehmet Ata, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, İstanbul, V, 208.

Hammer, Durgstall J.F. Von, (1330), Devlet-i Osmaniyye Tarihi, Terc. Mehmet Ata, Hayreddin ez-Zirikli, (1389), el-A'lâm Kamusu Teracimü li Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisai mine'l-'Arabi ve'l-Müsta'ribin ve'l-Müsteşrikîn, Beyrut, VI.

İbrahim Peçevi, (1283),Tarih-i Peçevî, İstanbul, I.

- Kahraman, Abdullah, (2014), Cumhuriyet Dönemi İlmihalleri: Fıkıh ve Toplumsal İhtiyaç Bakımından Bir Değerlendirme, TALİD, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 12, Sayı 24, 147-172.
- Kâtip Çelebi, (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, (1971), Keşfu'z-Zünun 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünun, İstanbul, II, 1314.
- Kelpetin Arpaguş, Hatice, (2000), İlmihal, TDVİA, İstanbul, C. 22.
- Köksal, Asım Cüneyd, (2017), Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfî Paşa, Osmanlı Araştırmaları, L. Lutfî Paşa, Risâle-i Fırak-ı Dâlle, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2195, vr. 110-123.
- Lutfî Paşa, Risâle-i Suâl ve Cevâb, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa 378 (vr. 64-73).
- Lutfî Paşa, Risâle-i Suâl ve Cevâb, Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, no. 6385 (vr.1-6)
- Lutfî Paşa, Risâle-i Suâl ve Cevâb, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. 257'de (vr. 106-110).
- Lutfî Paşa, Tuhfetü't-Tâlibîn, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1507.
- Lütfî Paşa, (1341), Tevarih-i Âl-i Osman, İstanbul.
- Lütfî Paşa, (1982), Âsaf-nâme, Hazırlayan: Ahmet Uğur, Ankara.
- Lütfî Paşa, Halasu'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme, Süleymaniye Ktb. Yenicami Bölümü No:1182.
- Mehmed Süreyya, (1308), Sicill-i Osmanî, İstanbul, IV,91.
- Memduhoğlu, Adnan, (2016), İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencâmı, EKEV AKADEMİ DERGİSİ Yıl: 20 Sayı: 66 (Bahar).
- Okumuş, Ejder, (2007), Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi -Ömer Nasuhi Bilmen Örneği- Bildiriler, C.1, Erzurum.
- Osman-zâde Tâib, Ahmet, (1969), Hadikatü'l-Vüzera, D. Robischon. Freiburg.
- Sehi (Edirneli), (1325), Tezkire-i Sehî, İstanbul.
- Şemseddin Sami, (1314), Kamusu'l-A'lam, İstanbul, V.
- Tschudi, Rudolf, (1910), Das Asaf nâme des Lutfî Paşa, Leipzig.
- Uğur, Ahmet, (1981), Lutfî Paşa'nın Halasu'l-Ümme fi Marifeti'l-Eimme, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nin tertiplelediği 28-30 Mayıs tarihleri arasında Erzurum'da yapılan Hicret Kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur.
- Yıldırım, Adem, (2019), Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlıca İlmihaller, Kalemname, 4 / 7, (Temmuz).